Прямостояння у тексті: Спадщина Василя Стуса крізь п'ять сучасних видань

Історія Василя Стуса не просто історія поета, це історія вибору, що мав свою ціну, і це було зрозуміло з самого початку. Сорок дев'ять років тому, 4 вересня 1965-го, у київському кінотеатрі "Україна" відбувалася прем'єра знакового фільму. Коли Іван Дзюба та В'ячеслав Чорновіл звернулися до присутніх із закликом до протесту проти арештів інтелігенції, підвівся тоді ще двадцятисемирічний аспірант Інституту літератури, Василь Стус. Цей епізод став переламним, визначивши його життєвий та творчий шлях. Через два десятиліття, в ніч із 3 на 4 вересня 1985 року, він пішов із життя у карцері табору на Пермщині, де відбував друге ув'язнення. Дата смерті, що так пронизливо збіглася з датою того першого публічного жесту, не залишилася непоміченою, як згадував його побратим по неволі. Все, що вмістилося між цими двома датами — від віршів, написаних в одиночній камері, до листів синові — сьогодні ми називаємо класикою.

Переламний 1965-й та ціна слова

Життя Василя Стуса, здавалося б, починалося з іншої траєкторії. Народився він у січні 1938-го на Вінниччині, але родина через колективізацію збідніла й переїхала на Донеччину, де й минули його дитинство та юність. Школу закінчив із золотою медаллю у шістнадцять, готувався до викладацької роботи, вивчаючи українську мову й літературу в Донецькому педагогічному інституті. Ще в шкільні роки він відкрив для себе поезію «Розстріляного відродження», яка тоді була під забороною. Після служби в армії та короткого вчителювання він вступив до аспірантури в Києві, що на той час виглядало як стабільний академічний шлях. Але 1965 рік змінив все.

Після того виступу в кінотеатрі «Україна» його відрахували з аспірантури, позбавивши можливості працювати за фахом. Але це не зламало його: у самвидаві почали циркулювати його збірки, такі як «Зимові дерева» та «Веселий цвинтар», які, попри заборону, зрештою побачили світ за кордоном. У січні 1972-го його арештували вперше. Того ж року суд визнав його винним в «антирадянській агітації й пропаганді», засудивши до років таборів та

заслання. Відбуваючи покарання в Мордовії та на Колимі, він не зупинявся. Саме тоді оформлювалася його головна книга, яку дослідники вважають основою «Палімпсестів».

Повернувшись до Києва 1979 року, він долучився до Української Гельсінської групи, і вже 1980-го був арештований вдруге. Другий вирок був ще жорсткішим: десятиліття табору особливого режиму та п'ять років заслання. Останні дні поета були сповнені протесту: наприкінці серпня 1985-го його покарали карцером, і він оголосив голодування. Про причини його смерті тоді ж, у вересні, його побратим по табору казав про «наказ Кремля» — не допустити, аби Стус отримав Нобелівську премію, на яку його висунув німецький письменник. Поховали його спочатку в таборі, потім перепоховали на Байковому цвинтарі. Вже після смерті його відзначили Державною премією імені Тараса Шевченка та званням Героя України.

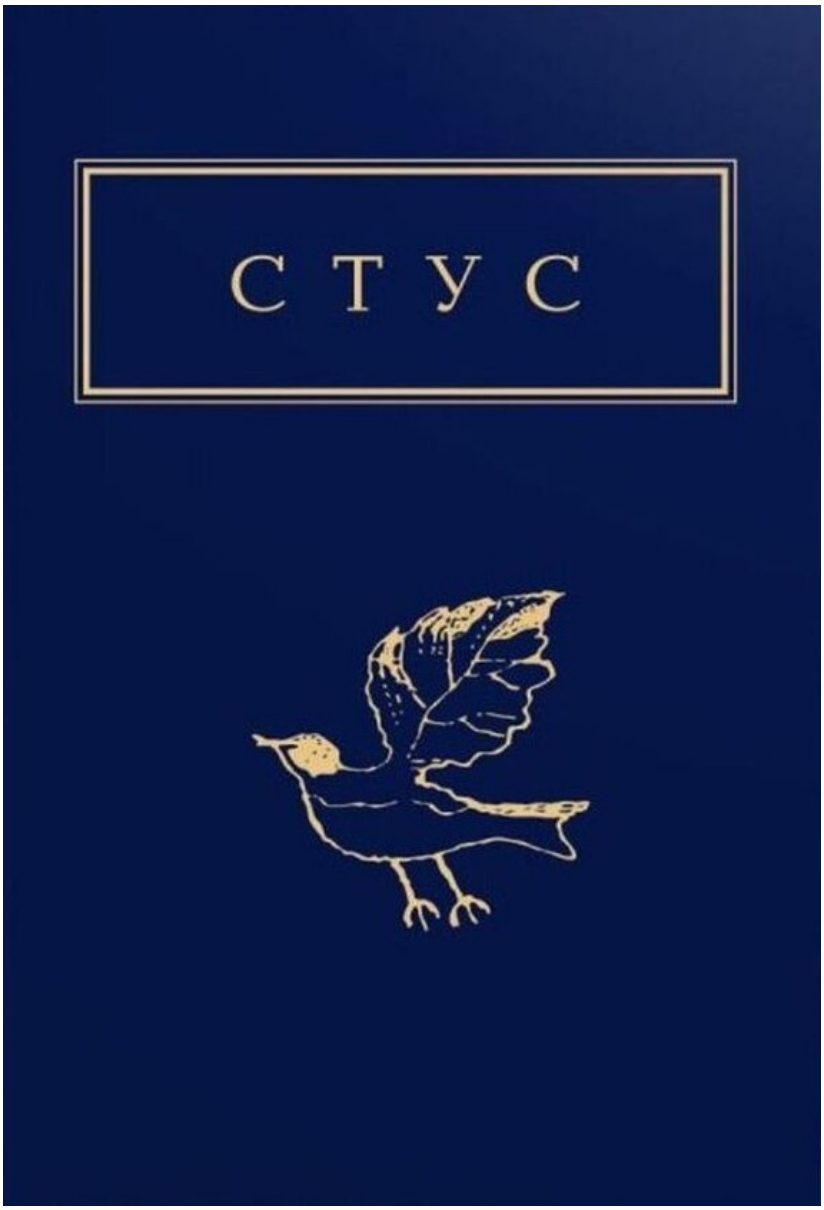
Палімпсести життя і творчості

Одна з ключових особливостей Стуса як поета полягає в тому, що його майже не читали у момент написання. Через цензуру, обшуки та банальний розрив між написанням і виданням його тексти жили власною долею. Збірка «Зимові дерева» вийшла за кордоном, коли автор ще був у СРСР. «Палімпсести», створювані з 1971 по 1977 роки, стали книжкою тільки посмертно на Заході. Повне академічне зібрання творів побачило світ вже у незалежній Україні, за участі його сина. Читати Стуса сьогодні — значить читати текст, який пережив численні заборони.

Назва «Палімпсести» походить від образу рукопису, з якого зішкрябали перший текст, щоб написати новий, але крізь який старі літери все одно проступають. Для Стуса це був не просто літературний прийом, а і власна біографія. Він писав у таборі й на засланні, де конфіскація рукописів була звичною справою. Його текст мусив жити в кількох шарах: у пам'яті, в чернетці, у копії, що передавалася на волю. Критик Юрій Шевельов навіть присвятив окрему працю аналізу поетики цієї збірки. А сам Василь Стус у листах до побратима-політв'язня прозоро формулював етичну позицію своїх віршів: «наш єдиний оптимізм — у прямостоянні».

П'ять дверей до Стуса: Сучасні видання

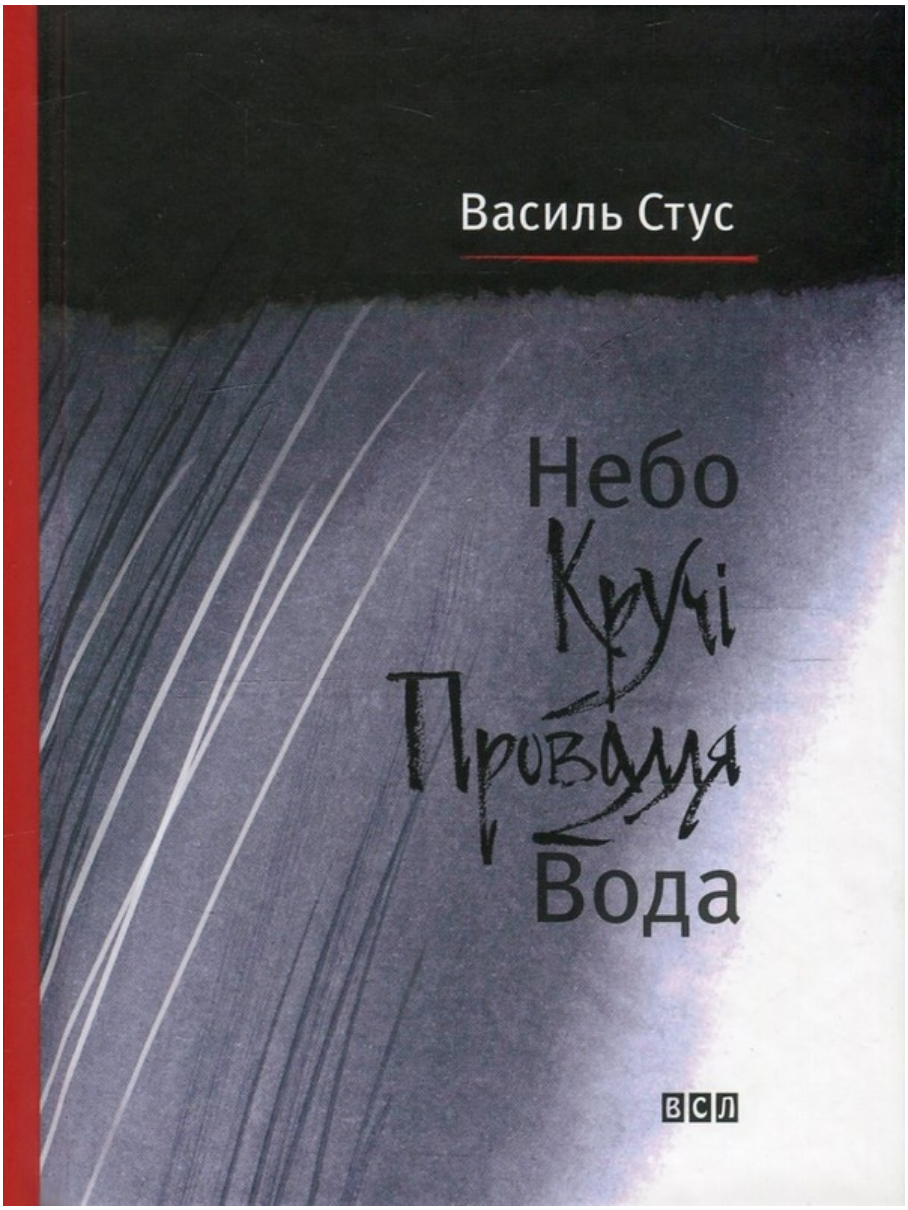
Сьогодні є п'ять книжок, що дозволяють по-різному підійти до спадщини цього непростого автора. Вони не дублюють, а доповнюють одна одну, пропонуючи різні ракурси.

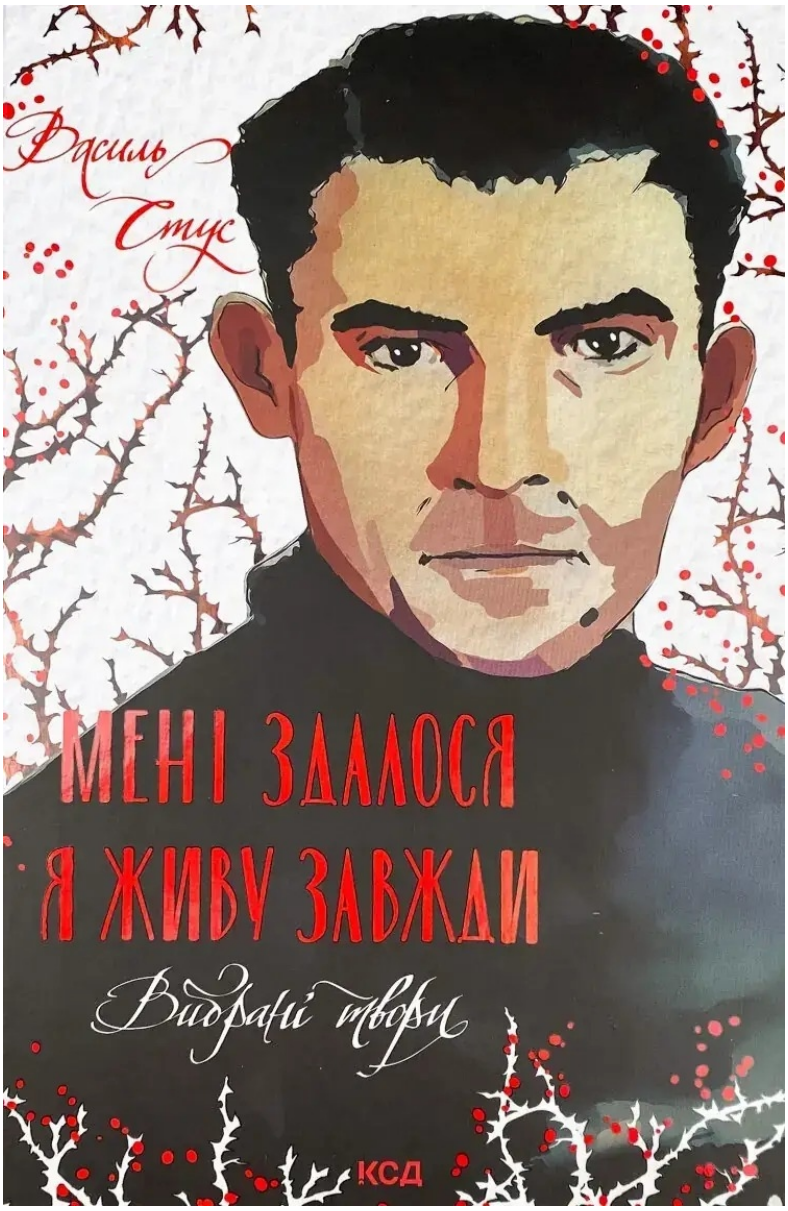
«Палімпсести» (А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021). Це видання — вдала точка для першого знайомства з поетом. Воно пропонує добірку найкращих віршів з різних періодів творчості, доповнену уривками з листів, які, за словами укладачів, «сповнені філософських узагальнень і щемливих деталей». Примітки допомагають прояснити драматичні моменти його життя. Книга, створена у співпраці з родиною та дослідниками, поєднує поезію з необхідним біографічним контекстом.

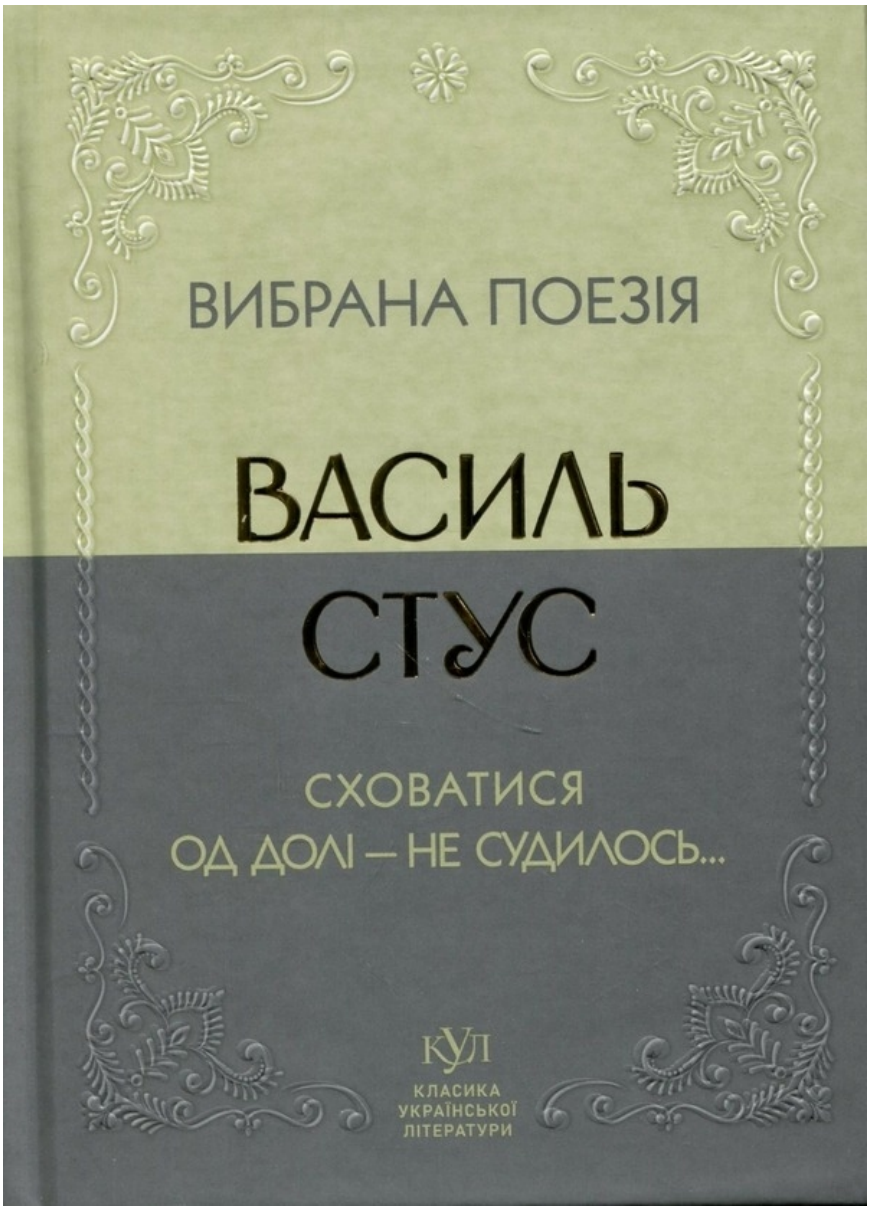
«Листи до сина» (Readberry, 2019). Ці листи — унікальне свідчення людських стосунків крізь тюремні ґрати. Стус писав сину Дмитру з табору, і це була єдина можливість говорити з дитиною. Тому в цих текстах так багато практичних порад: що читати, як вчитися, як ставитися до людей і до себе. Видавці вважають їх естафетою між поколіннями: батько вчить дитину жити в реальному світі. Тут немає сентиментальності, але відчувається ніжна відвертість. Якщо «Палімпсести» промовляють мовою символіки, то листи — мовою побуту та мудрої поради. Це показує, що жорсткий вибір, зроблений Стусом 1965 року, не був для нього абстракцією; за ним завжди стояла конкретна родина.

«Небо. Кручі. Провалля. Вода» (Видавництво Старого Лева, 2023). Назва цієї книжки з чотирьох слів — це символічні стихії, у яких і з якими поет жив, боровся, творив. Небо — як недосяжний горизонт; кручі та провалля — як вертикаль морального вибору; вода — як тиха стихія, що забирає все. Збірка об'єднує вірші, переклади, статті та листи, що вважаються найважливішими для розуміння його художньо-естетичного світогляду. Вона розширює портрет Стуса, показуючи його не лише як автора поезії, але і як перекладача, есеїста. Це найвсеохопніше з представлених тут видань, що пропонує компактну антологію, де поетичний і прозовий регістри лежать поруч, так, як вони співіснували у свідомості автора.

«Мені здалося — я живу завжди. Вибрані твори» (Клуб сімейного дозвілля, 2022). Це видання можна назвати найбільш «підручниковим». Воно містить вибрані твори, до яких, за твердженням видавця, увійшов повний текст «Палімпсестів», що не перевидавався понад два десятиліття. У цьому форматі «Палімпсести» виглядають як кульмінація великої поетичної траєкторії. Читач може простежити шлях від ранніх, ще традиційно ліричних віршів до густих, філософських і дедалі темніших текстів табірного періоду, де слово стає чи не єдиним, що лишилося від людини, коли все інше вже відібрано. Великий формат та портрет Стуса на обкладинці підкреслюють її роль як основного видання для тих, хто вивчатиме його як класика.

«Вибрана поезія. Сховатися од долі — не судилось» (Своє, 2025). Ця книга із серії «Класика української літератури» збирає поезії з чотирьох основних збірок Стуса, дозволяючи пройти всю хронологію його поетики: від ранньої лірики до табірної та колимської. Видавці підкреслюють, що це подарункове видання: компактний формат, тверда обкладинка з особливим оформленням. Така подача свідомо протиставляється образу Стуса як виключно «страдника», показуючи поета, чия спадщина вміщається в кишеню, але чия поезія вимагає вдумливого читання. Структура за збірками дає змогу побачити, як змінювалася його оптика з роками.

Ці п'ять видань, кожне з яких пропонує свою перспективу, охоплюють весь діапазон спадщини Василя Стуса: від концентрованих «Палімпсестів» до розширених вибраних творів, антології віршів, прози й листів, і навіть його приватного листування з сином. Краще читати їх не як п'ять варіацій однієї добірки, а як п'ять різних шляхів до його єдиного тексту. Поетичні збірки дають нам поезію, вибрані твори — її розгорнутий контекст, видання, що об'єднує вірші, прозу та листи — Стуса-мислителя й перекладача, а листи до сина — людину, яка з-за ґрат пише дитині про те, як жити чесно. Саме така поєднана оптика дозволяє розуміти Стуса не просто як символ, а як автора, чий вибір 1965 року був послідовно підтриманий кожним написаним ним рядком.

Валерій Пузік: Мистець у війні, війна в слові

Валерій Пузік — ім'я, що невіддільне від сучасної воєнної прози. Але чи тільки від неї? Перед нами не просто автор, а ціла палітра іпостасей: він мінометник із позивним «Фінчер», командир міномета, і водночас художник, письменник, режисер, фотограф, а ще – продавець у книгарні, будівельник, пекар та тістоміс. Ця множинність ролей, цей постійний рух від творчості до фронту і назад, формує унікальний голос його текстів.

Народився Валерій у селі Теліжинці на Київщині, здобув освіту художника-дизайнера. Можливо, саме тому його книжки будуються за принципом «спочатку зір, потім слово». Вони короткі, фрагментарні, наповнені стислими деталями, які зазвичай вислизають з репортажів. До повномасштабної війни Пузік працював журналістом та сценаристом. У січні 2015 року він пішов добровольцем на Донбас, у складі батальйону ДУК «Правий сектор», а з 2022 року продовжує службу вже у Збройних силах України. За різними джерелами, його бібліографія налічує від п’ятнадцяти до понад двадцяти п’яти книжок, якщо враховувати всі видання та співавторські збірки.

Війна очима художника: проза, що не пояснює, а показує

Особливість Пузіка як автора в тому, що він майже не намагається пояснити війну тим, хто її не бачив. У його текстах немає грандіозних батальних панорам. Натомість є датовані дні, листи до сина, буденні замальовки піхоти, списки позивних, назви посадок. Головним героєм тут виступає не героїчний вчинок, а втома, голод, той час, що тягнеться безкінечно, і мова, яка під тиском і ламається, і віднаходиться знову. Це проза, що занурює у конкретний стан тіла та свідомості в умовах ізоляції й нестачі, тому її сприймають не як хроніку, а як живе свідчення.

Його «перша» біографія, ще до великої війни, вибудовувалася на межі професій. Записники, які він, за його ж словами, вів ще під час Революції гідності на Майдані, поїхали з ним і на фронт у солдатській торбі 2015 року. Тоді він служив артилеристом, брав участь у боях. Після оголошення припинення вогню він разом з побратимами зняв короткометражний документальний фільм про донецькі пейзажі, що виглядали апокаліптично. Це була його перша помітна режисерська робота, далі були сценарій телевізійного міні-серіалу про досвід

військових та співпраця над повнометражним фільмом.

Паралельно з фронтом та після нього з’являлися книжки: збірки «Бездомні пси» та «Моноліт» (обидві 2018 року), «Я бачив його живим, мертвим і знову живим» (2020), документальний роман і збірка віршів 2015–2020 років, дитяче фентезі (2021). Саме така манера — без зайвого пафосу, з акцентом на внутрішній конфлікт та побутові деталі — повною мірою розкрилася у його воєнній прозі після 2022 року. Недарма збірка «З любов’ю — тато» увійшла до списку найкращих книжок 2023 року за версією Українського ПЕН, а «Я бачив його живим, мертвим і знову живим» раніше вже був серед двадцятки найкращих прозових книг. Цього року Пузік також потрапив до рейтингу UP-100 у категорії «Культура».

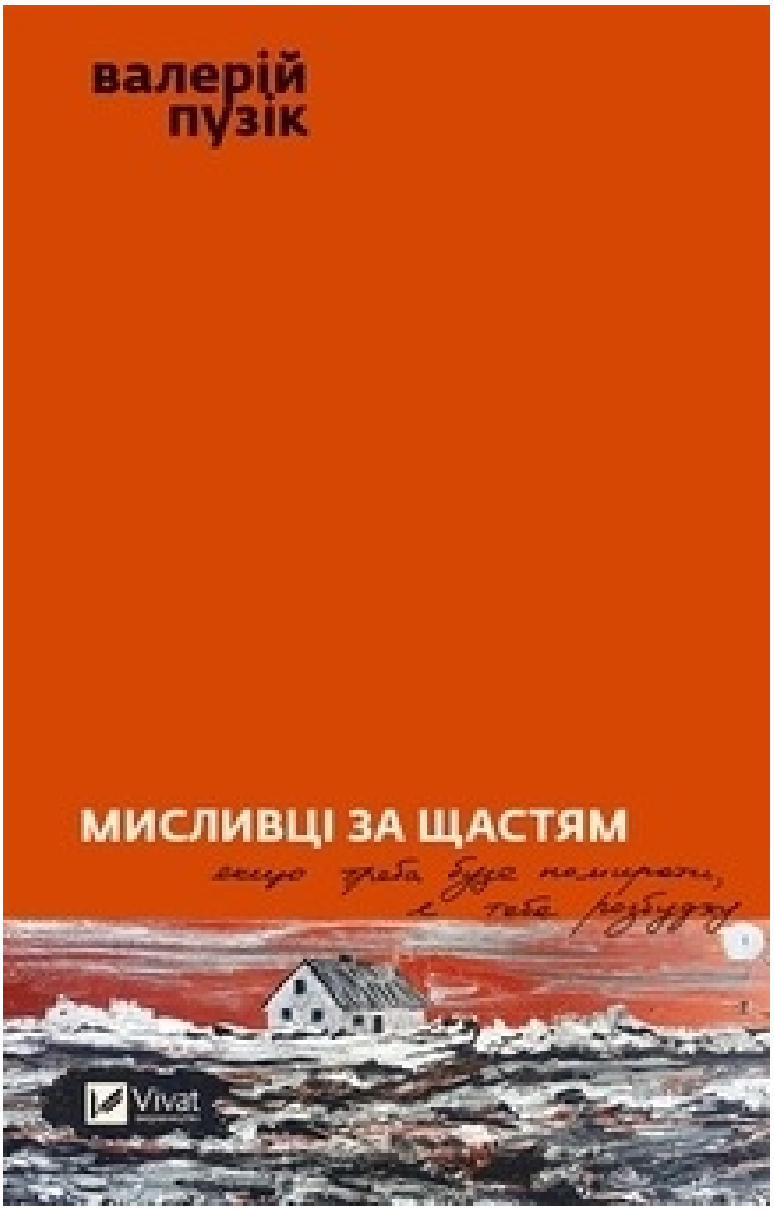
Проєкт «Нора» та чотири грані воєнної реальності

Один з найновіших епізодів своєї біографії Валерій описав сам: сорок днів у піхотній норі, вихід з якої він вважає своїм другим днем народження. Цей досвід вилився у книжку «Людська нора, голод і Бог на війні». Тут нора — це і реальна інженерна споруда, і потужна метафора, а розмова про голод і віру перестає бути чимось абстрактним. Автор сам жартома назвав нору «мистецькою резиденцією», і це влучно підкреслює творчу переробку пережитого.

Чотири книжки Пузіка, що вийшли українською з 2023 по 2026 роки, складають цікаву послідовність. Це не просто оповіді про війну, а різні кути зору, що змінюють відстань до самої теми.

1. «З любов’ю — тато» (2023). Ця книжка – своєрідний лист, розмова військового з дорослішаючою дитиною. Батько, який мав би бути поруч, показуючи світ, тепер опинився на фронті й веде діалог на відстані. Тут свідомо немає бойових сцен, лише уламки спогадів, рефлексії про сьогодення та мрії про мирну країну, що чекає за «вузькою стежкою над прірвою». Цей текст Український інститут книги позиціює як історію про те, що навіть у найжорстокішій війні в центрі залишається людина. Якщо шукаєте контрапункт до репортажної воєнної прози, це гарний варіант: свідчення не про бій, а про жертву тих, хто в бій пішов.

2. «Мисливці за щастям» (2024). Збірка оповідань, що має промовистий підзаголовок «Якщо треба буде помирати, я тебе розбуджу». Вона зібрана з історій про життя на фронті та на деокупованих територіях, де, попри звільнення, війна нікуди не зникла. Зруйновані села, заміновані поля — і поміж тим люди, що піклуються одне про одного, будують плани та усміхаються всупереч усьому. Щастя тут — це здобич, яку доводиться вистежувати серед розрухи. Оповідання, до речі, це той формат, який Пузіку особливо вдається, адже він колись здобував визнання саме короткою прозою. Цей збірник стоїть між листом до сина та пізнішими книжками, тому його варто читати як доступний вхід до авторської оптики.

3. «Ким ми були» (2025). Назва цієї книжки вже провокує питання: хто ти був до війни й ким став після років поруч із нею? Пузік ставив це питання як матеріал для тексту, розпочавши роботу над книгою ще 2015 року. Це десятиліття збирання мозаїки голосів та облич: бійців, медиків, волонтерів, митців, пацифістів, живих і загиблих. Тут є сновидіння, рефлексії, запахи й звуки зони бойових дій. Сам автор називає простір цих текстів тим, що перебуває «за межею». Це найрефлексивніша з його книжок, вона заглиблюється у зміну, яку війна робить з людиною, і ставить під сумнів можливість точно відповісти, ким людина була раніше. Назва, виставлена у минулому часі, слугує застереженням: це не про героїв, а про тих, ким ми були, перш ніж нас змінили.

4. «Людська нора, голод і Бог на війні» (2026). Це найбільша за обсягом книжка автора, яка об’єднує два тексти під однією обкладинкою. Перший – «Людська нора» – це оповідь про українську піхоту, про страх, втому, про мову, що ламається й віднаходиться, про війну як простір, де залишаються лише найпростіші речі: тепло, вода, тиша, довіра, пам’ять, любов до життя та вперта надія. Текст складається з датованих фрагментів днів і ночей, що поступово зливаються в єдиний стан існування. Нора тут – укриття і пастка, утроба й могила, місце, що змінює сприйняття часу, простору й власного тіла. Другий текст ставить питання, які нерідко замовчують: чи є місце Богові там, де панують голод і війна, і як зберегти людяність, коли реальність штовхає до її втрати. Для тих, хто вже знайомий з «З любов’ю — тато», ця книжка стане, можливо, темним дзеркалом: якщо лист до сина тримався на надії на повернення, то тут усе тримається на здатності витримати без неї.

Відмова від пафосу та спроби пояснити війну тому, хто її не бачив, об’єднує всі ці твори. Пузік пише з подвійної позиції: художника за освітою та мінометника за службою. Ця оптика дозволяє йому майстерно поєднувати надзвичайно точні візуальні деталі з майже документальною прямотою. Якщо ви лише відкриваєте для себе цього автора, зручно почати зі збірки оповідань «Мисливці за щастям» або ж із щемкого листа до сина. До «Людської нори», яка є найважчою за настроєм, варто переходити вже після них.

Мандрівки, що ожили в пісках: феномен «Променів Аласі» Аліси Корж

На українському фентезійному небосхилі з'явилася дилогія, яка змушує говорити про себе не лише як про вдалий дебют, а й як про приклад зовсім іншого підходу до жанру. «Промені Аласі» Аліси Корж, видані «Уроборосом» і розповсюджувані, зокрема, через книгарню «На Переломі», — це не чергова історія про магію чи пророцтва. Це розповідь, що виросла з реальних мандрів, про світ настільки небезпечний і правдоподібний, що він стає майже відчутним.

Світ, народжений з пустелі

Пустеля у цій дилогії — не декорація, не мальовниче тло, де герої відпочивають між пригодами. Це смертельний бар'єр. Повітря над пісками просякнуте нейротоксином і хворобою, а тому єдиний спосіб вижити — сховатися під штучним куполом. І ось тут починається найцікавіше: під цими куполами постає стратифіковане суспільство, де місце кожного визначено від народження, а не за його здібностями. Так, твій статус уже прописаний у твоєму ДНК, а не у твоєму прагненні чи таланті.

Саме в такому задушливому, несправедливому світі авторка розгортає історію Касії —

дівчини, яку виховали серед вищої касти, але яка юридично й соціально належить до нижчої. Її життя — це постійна боротьба, щоб довести, що вона не «ніхто».

Що робить цей світ таким переконливим? Це фентезі, побудоване не на хитромудрих заклинаннях чи міфічних істотах, а на цілком зрозумілій екологічній та соціальній логіці виживання. Саме ця приземленість, ця увага до деталей робить Аласі відчутно правдоподібнішою, ніж більшість традиційних фентезійних антуражів із драконами та пророцтвами. Це швидше екодистопія, замаскована під фентезі, і це її беззаперечний плюс.

Цікаво, що сама авторка ділиться лише однією деталлю зі своєї біографії: вона любить подорожувати різними куточками планети та пізнавати їхні секрети. І саме під час таких мандрів, за її словами, народилася ідея пустельного світу «Променів Аласі», над якою вона «ревно працювала багато років». І це не просто маркетингове формулювання, а фактичне пояснення тієї майже польової уваги до деталей виживання в посушливому кліматі: токсичності повітря, потреби в куполах-укриттях, логіки поділу території на безпечні анклави та смертельно небезпечну відкриту пустелю.

Від особистої драми до повстання

Історія Касії — це класичний шлях героя, але з дуже специфічним, заземленим конфліктом. У першій книзі «Променів Аласі» ми бачимо її боротьбу за право на існування. Їй ніколи не дозволяли забути, що вона «ніхто», і має бути вдячною своєму поневолювачу за саме життя. Шанс на зміну статусу дає Артійська академія — заклад, куди мають доступ лише обрані. Боротьба за право пройти цей відбір, довести власну силу й водночас не розчинитися в чужих правилах гри стає стрижнем усієї першої книги.

Авторка майстерно розгортає одразу три рівні напруги: виживання тіла в токсичному середовищі, виживання статусу в кастовій ієрархії та внутрішню боротьбу героїні за власну ідентичність у системі, яка з дитинства привчала її ставитися до себе як до нижчого сорту людей. Мотив академії як простору випробування є типовим для young adult та new adult фентезі, але Корж заземлює його конкретною екологічною загрозою — отруєними пісками й куполами — замість абстрактної магічної системи.

Друга книга дилогії різко міняє масштаби. Усе, за що Касія так уперто боролася в Торгоніумі, перекреслюється. Разом із Треєм, спадкоємцем знищеного роду, вона змушена тікати саме туди, звідки намагалася втекти все своє попереднє життя, — у відкриту пустелю, шукаючи прихистку серед свартійських біженців. Тут вже немає безпечних рішень. Трей приховує таємницю, здатну змінити розклад сил, а сама Касія опиняється між двома вогнями — народом, за який готова боротися, і владою, що вимагає надто високу ціну за підтримку. На тлі того, як Сифіз балансує на межі повстання й повномасштабної війни, у затінку політичних інтриг визріває ще одна, підступніша загроза.

Авторка свідомо міняє реєстр розповіді з інституційної драми на політичний трилер із втечею. Романтична лінія між Касією та Треєм подана не як окрема сюжетна прикраса, а як додатковий фактор ризику: героїні доведеться «ризикнути не лише владою, а й серцем». Особисті почуття тут прямо конкурують із політичною доцільністю. Такий перехід від камерного конфлікту до масштабнішого — логічне й добре прораховане завершення дилогії, що не залишає відчуття недописаної історії.

Нестандартний шлях до читача

Про Алісу Корж публічно відомо вкрай мало. Немає верифікованої біографії, даних про освіту, попередні професії, чи навіть підтвердження, чи це справжнє ім'я, чи псевдонім. Єдиний масштабний друкований проєкт Аліси Корж — саме ця дилогія. Хоча в її профілі на Goodreads числиться ще одна назва, «Тінь за тобою», жодної додаткової інформації про неї немає, тож поки що зарано говорити про її публікацію.

Але відсутність публічної біографії не применшує враження від якості тексту. «Промені Аласі. Книга 1» вийшла у 2024 році (504 сторінки), а «Промені Аласі. Книга 2» — лише у 2026-му (512 сторінок). Цей дворічний інтервал між частинами промовисто свідчить: дилогія писалася і допрацьовувалася довго й прискіпливо, не була викинута на ринок поспіхом, як часто буває на ринку самвидаву. Це не конвеєрне написання серії, а дилогія, що визрівала повільніше за середній темп жанру.

На момент виходу другої книги, перша вже встигла зібрати на Goodreads середню оцінку 4,75 бала на основі 88 читацьких оцінок і 38 рецензій. Ці цифри, хоч і скромні порівняно з тиражними бестселерами великих видавництв, дуже високі як на дебютний, самостійно просунутий тайтл у ніші українського фентезі.

Шлях Аліси Корж — без публічної біографії, без попередніх публікацій у товстих журналах чи літературних конкурсах, з дебютом одразу повноцінною дилогією у невеликому видавництві — типовий для сегменту сучасного українського жанрового фентезі. Цей жанр зростає не з традиційних літературних інституцій, а зі спільнот читачів і авторів, які публікують перші тексти самостійно чи через нішеві видавничі сервіси, перш ніж потрапити на полиці спеціалізованих книгарень.

Висока читацька оцінка при відносно невеликій, але активній спільноті рецензентів на Goodreads свідчить, що дилогія знайшла свою аудиторію органічно, без потужної промо-кампанії великого видавничого дому. Її репутація тримається насамперед на сарафанному радіо поціновувачів young adult та new adult фентезі та на тому, наскільки уважно авторка деталізувала правила виживання у власному пустельному світі.

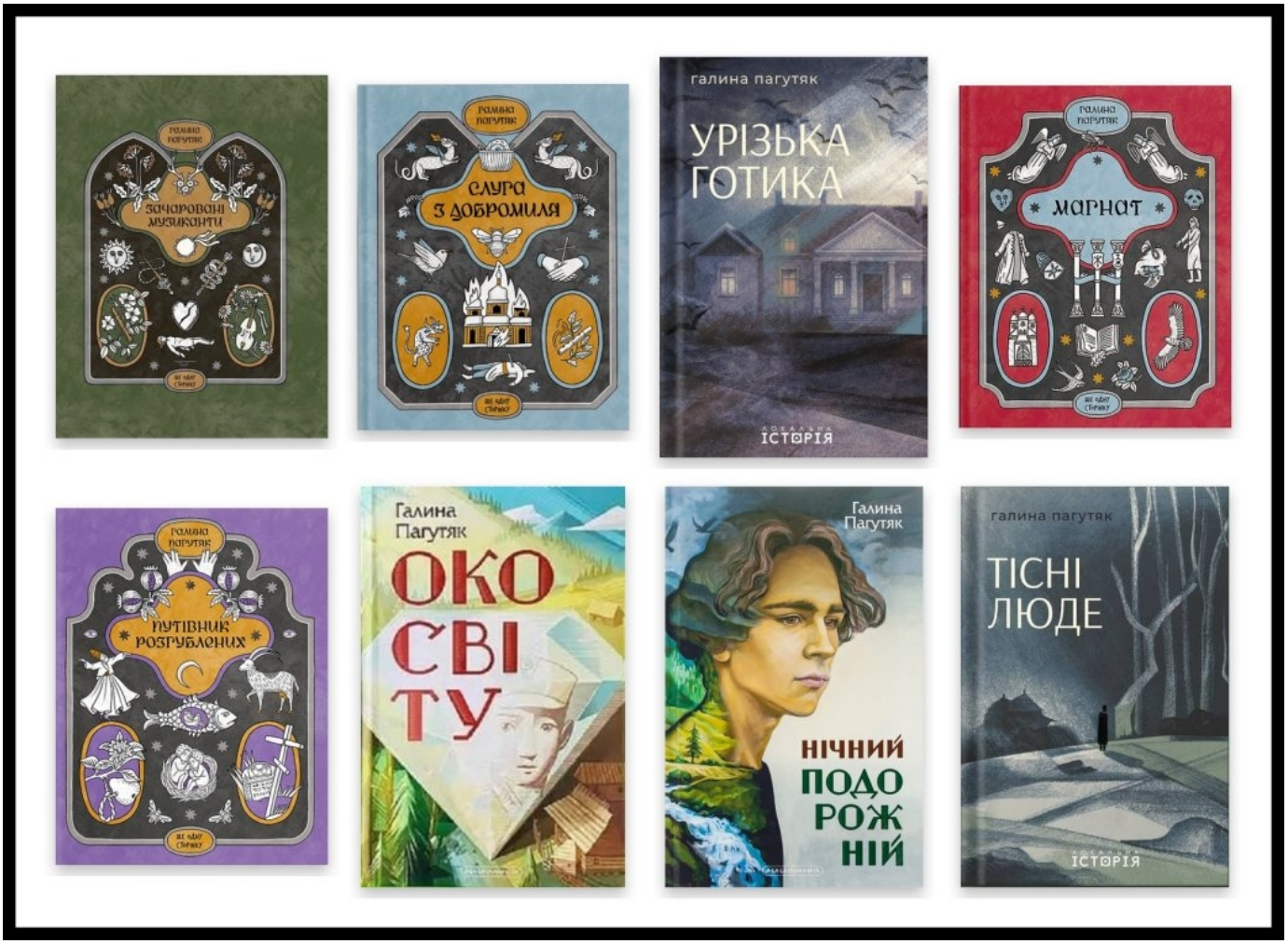
Разом обидві книги «Променів Аласі» складають компактну, туго сплетену дилогію нового покоління українського young adult фентезі: без розтягнутої на п'ять-шість томів саги, зі світом, побудованим на конкретній екологічній загрозі замість абстрактної магії, і з героїнею, чия боротьба за визнання власної гідності послідовно ескалує від персонального виклику в стінах академії до участі в долі цілого народу.

Галина Пагутяк: як не загубитись у її містичних лабіринтах

Галина Пагутяк — ім'я, що не потребує зайвих представлень для тих, хто хоч трохи занурений в українську літературу. Її прозу часто називають найзагадковішою, наймістичнішою, і це не просто гарні слова: критики тут мають цілковиту рацію. Проте навіть у книжкових оглядах подекуди трапляється одна прикра помилка: Шевченківську премію авторці приписують за «Урізьку готику», її, можливо, найвідоміший роман. Насправді ж цю книгу лише номінували на одну з інших відзнак. Найвищу ж державну премію у галузі культури журі присудило Галині Пагутяк за зовсім інший текст – роман «Слуга з Добромиля». Ця плутанина, хоч і стосується офіційних відзнак, насправді глибоко символічна і свідчить про одну ключову особливість її творчості.

Географія та містика одного світу

Чому ж так легко переплутати, який саме твір Галини Пагутяк отримав найпрестижнішу нагороду? Річ у тім, що її головні тексти, як відзначені преміями, так і ті, що залишилися без них, виростають з єдиного географічного та міфологічного коріння. І це коріння — село Уріж на Дрогобиччині. Авторка сама називає його своєю духовною батьківщиною, і саме Уріж став географічним центром цілого циклу її прози, від «Урізької готики» до «Тісних люде».

Пагутяк не просто пише містичні історії; вона вибудовує цілісний, послідовний світ книга за книгою. Це світ, де межа між фольклорним жахом і соціальною драмою галицького села майже стерта. У своїх романах вона зображує упирів не як демонічну нечисть, а як живих людей з власною замкненою громадою, що працює як потужна метафора. За її трактуванням, страх і чутки в закритому суспільстві легко перетворюються на інструмент насильства проти будь-кого «не свого».

Інтерес до межі між реальним і надприродним у авторки формувався не з книжок, а з усних сімейних переказів. Її дитинство минуло серед розповідей про потойбічне, які родина сприймала цілком серйозно. Наприклад, дідусеві письменниці перед Другою світовою війною було видіння вогняної колони, що вилетіла з багаття і швидко зникла. Це і стало джерелом її раннього зацікавлення містикою. Ба більше, Галина Пагутяк на повному серйозі досліджувала родовід власної матері і дійшла висновку, що походить від самого Влада Цепеша через рід Басарабів. Таке занурення в родове коріння не могло не позначитися на її творчості.

Професійний досвід крізь призму прози

Вона увійшла в літературу стрімко і дуже рано, опублікувавши дебютну повість «Діти» у журналі «Дніпро», коли їй було лише двадцять три. Завершивши освіту в Київському державному університеті, того ж року Галина Пагутяк стала членом Спілки письменників України. Це членство у радянській літературній ієрархії означало офіційне визнання, хоча її містично-фантастична проза не завжди пасувала до соцреалістичного канону.

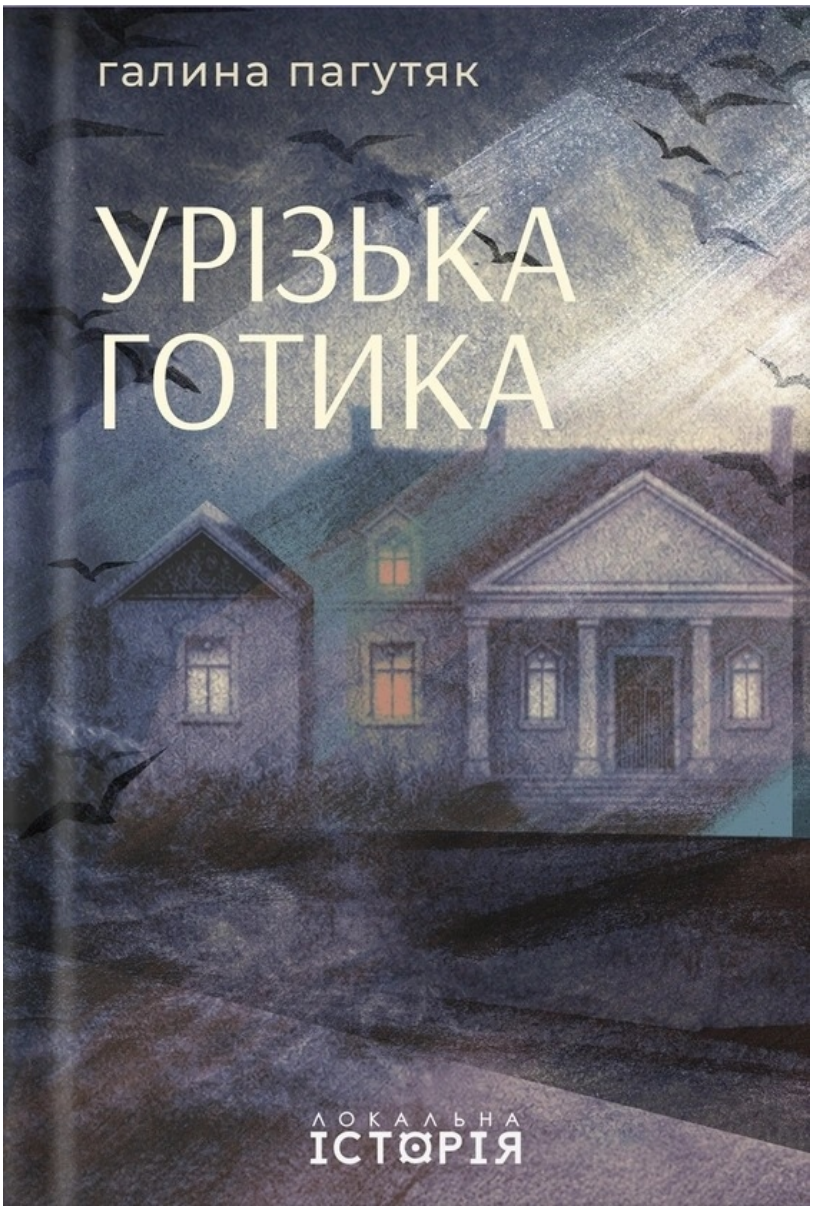
За понад чотири десятиліття роботи вона встигла попрацювати шкільною вчителькою, науковицею у краєзнавчому музеї, співробітницею картинної галереї та юридичною консультанткою у центрі допомоги біженцям. І, що найцікавіше, кожна з цих професій залишила помітні сліди в її прозі: музейна увага до речового світу, шкільне знання дитячої психології, юридична обізнаність з документами й протоколами, якими рясніють її історичні романи. Навіть сьогодні Галина Пагутяк продовжує щороку видавати нові тексти.

Різноманіття, об'єднане спільними питаннями

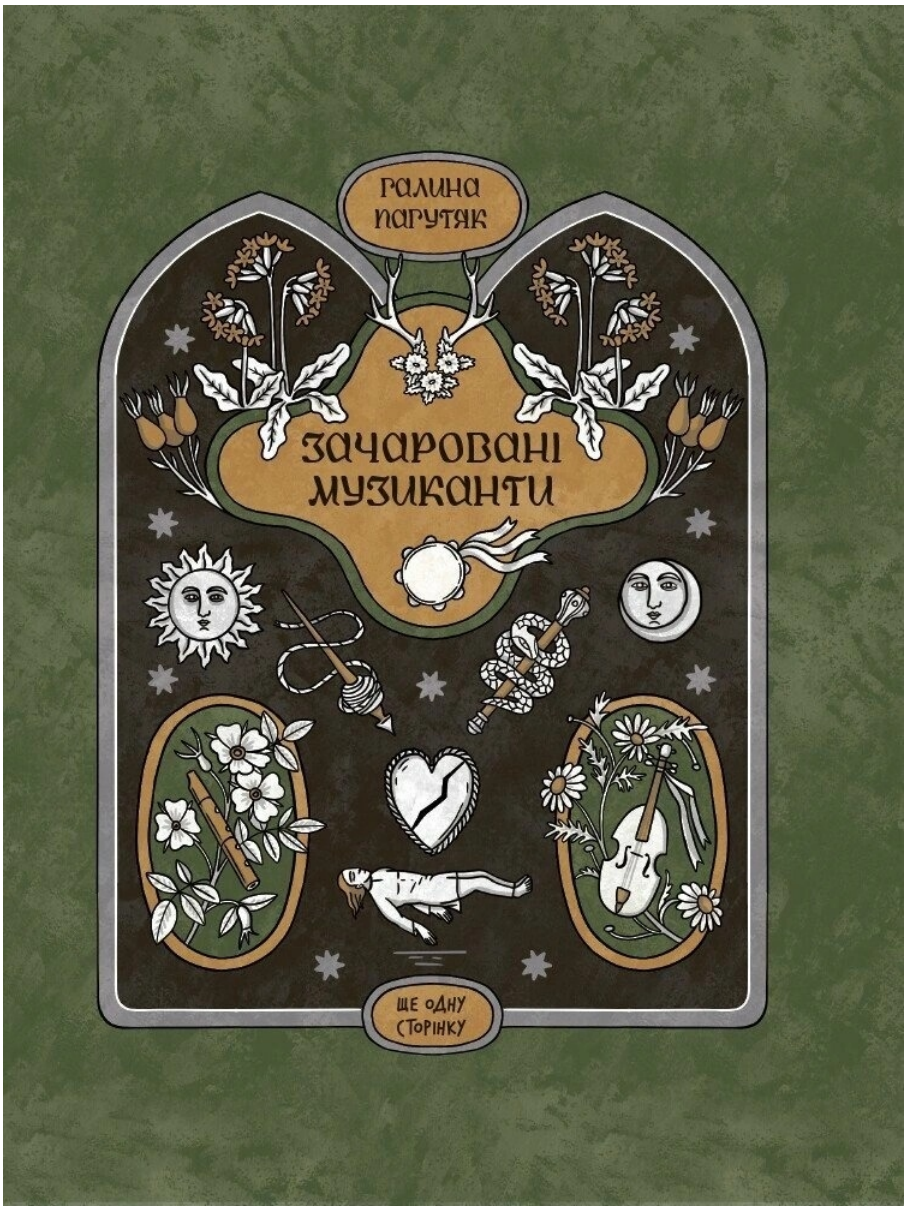
Визнання приходило до авторки поступово й нерівномірно. Окрім Шевченківської премії за «Слугу з Добромиля», її романи здобували й інші відзнаки. «Книгоноші з Королівства» перемогли у номінації «Книга українською мовою» на асамблеї фантастики «Портал», того ж року «Захід сонця в Урожі» отримав українсько-австралійську літературну премію «Айстра». Пізніше «Портал» знову відзначив її за «Зачарованих музикантів», а роман «Магнат» приніс премію імені Валерія Шевчука.

«Слуга з Добромиля», той самий, що отримав Шевченківську премію, розповідає історію дхампіра, байстрюка, народженого від мертвого опира в околицях старовинного Добромиля. Він приречений сімсот років бути охоронцем цієї землі під наглядом свого пана. Ідея для цього роману, до речі, виникла з пропозиції редактора, який прагнув привернути увагу до цього призабутого містечка. Саме робота над «Слугою з Добромиля» й підштовхнула авторку до дослідження власного родоводу, після чого вона стала відкрито говорити про своє походження від Влада Цепеша.

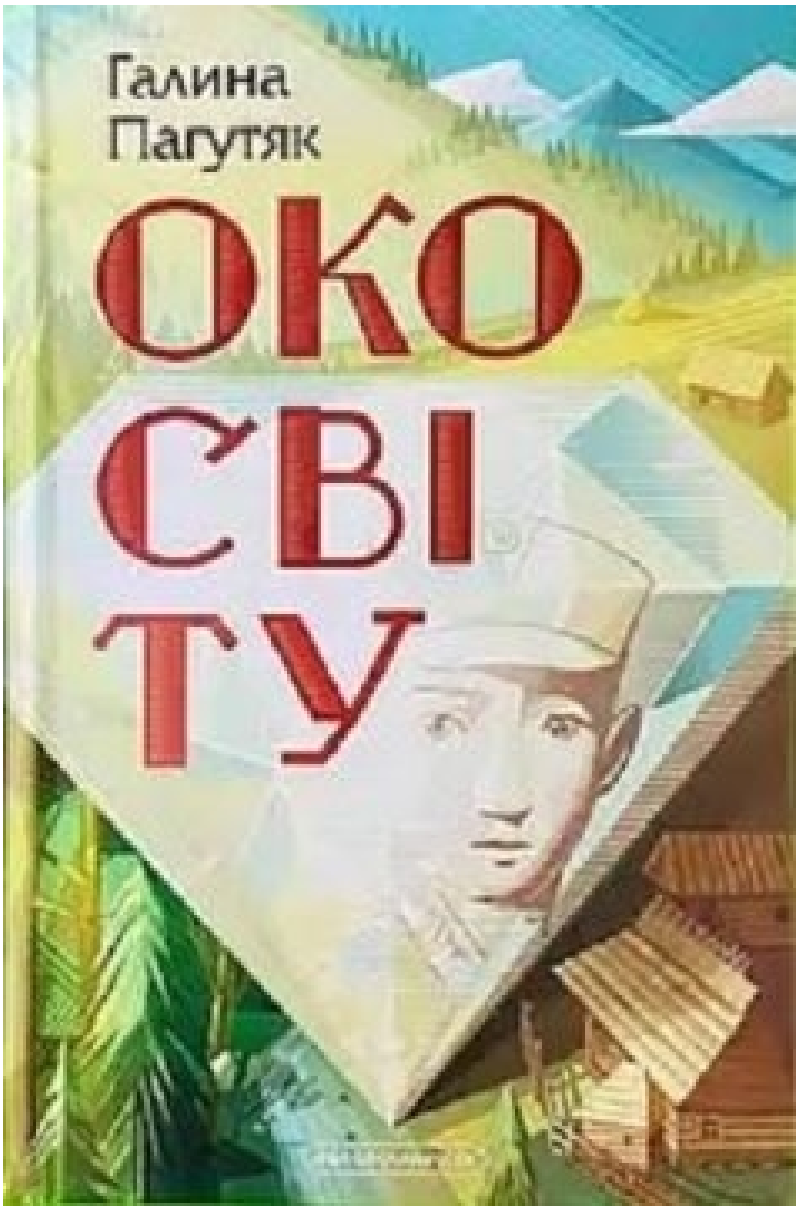
Роман «Урізька готика», хоч і не отримав Шевченківської премії, є знаковим. Події розгортаються наприкінці XIX століття у реальному прикарпатському селі Уріж, де загадково гинуть люди, а селяни звинувачують у цьому живих опирів. Пагутяк вважає цей роман своїм найкращим твором, і критики здебільшого погоджуються, адже саме тут прийом перетворення опирів на маргіналізовану людську спільноту працює особливо потужно.

«Зачаровані музиканти» занурюють нас у дух українського середньовіччя, де юний шляхтич Матвій Домницький зустрічає примарну кавалькаду, що змінює його долю, перетворюючи на блукаючого духа. Ця історія прямо перегукується з народними уявленнями про людей, "узятих" нечистою силою.

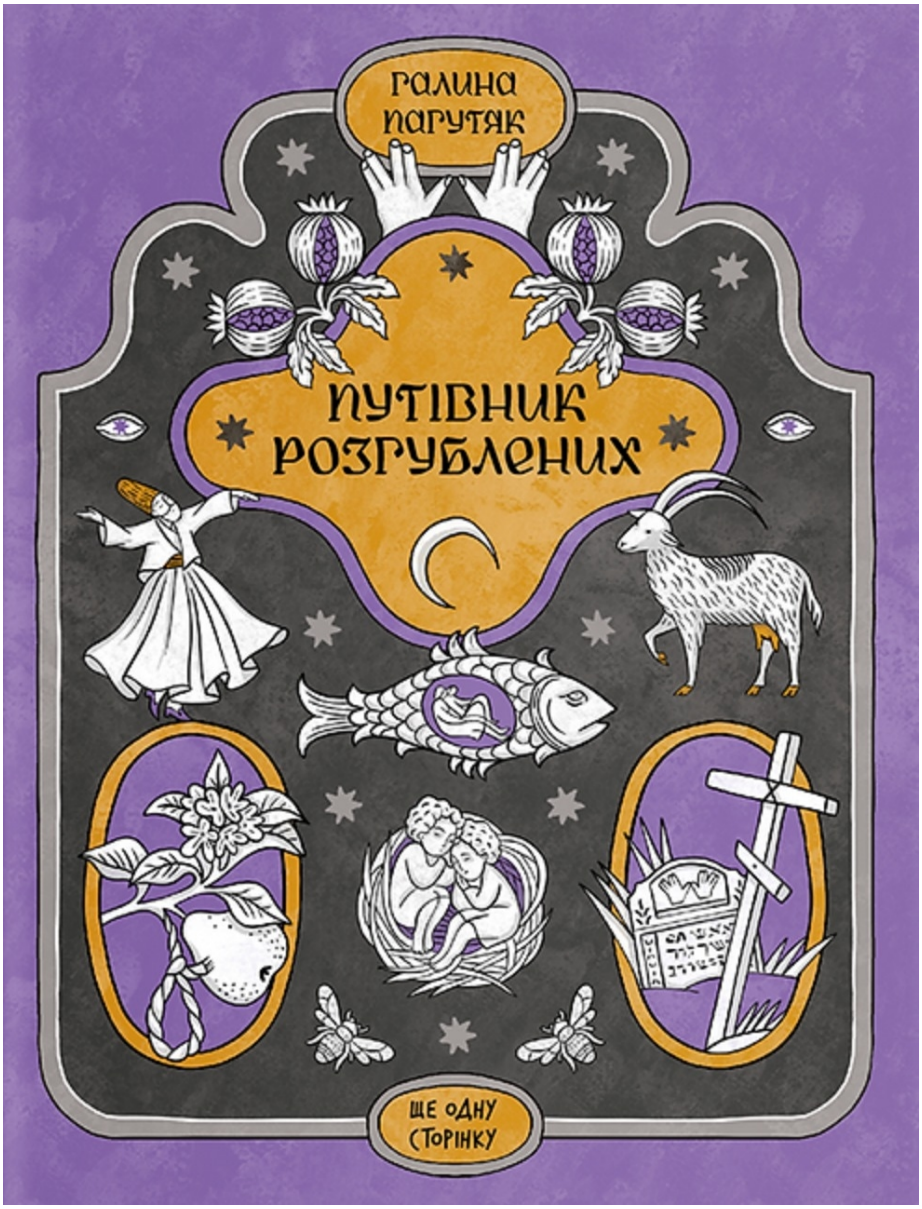
Згодом з'явився «Магнат», де оповідач — уже покійний шляхтич, який бачить лише власне майбутнє, розмірковує про боротьбу предків та цінність життя найосвіченішої людини. Це не класична біографія, а «відбиток тіні» історичної постаті, який продовжує теми «урізького циклу», зокрема ідею служіння землі як довічного обов'язку.

У дилогії «Око світу» та «Нічний подорожній» Галина Пагутяк звернулася до підліткової прози, створивши перші в українській літературі романи про УПА, написані на основі реальних подій. Ці книги, де чотирнадцятирічний Ілько Данилюк стає зв'язковим УПА, уникли як радянської демонізації, так і плакатної романтизації, показуючи боротьбу без фальшивого пафосу, а війну — як руйнівну силу для мікросвіту людини.

«Путівник розгублених» – це роман-містерія, де українка Марія та єврейський солдат Йона, одержимі золотим Єрусалимом, потрапляють туди не звичним шляхом, а через підземний прохід. Тут авторка розвиває свою філософську тезу про реінкарнацію та вічність душ, а поєднання єврейської й української доль є рідкісним для нашої прози.

І зовсім свіжий роман, що вийшов у новій художній серії, — «Тісні люде». Він свідомо відходить від готичної містики на користь тихішої, майже документальної психологічної драми. Тут старий греко-католицький священник Петро Мудрак з Урожа, доживаючи останні дні, сповідається собі, розкриваючи цілу галицьку громаду XIX століття крізь призму власної екзистенційної самотності.

Ці вісім книг, створені впродовж майже двадцяти років, складають не розрізнену бібліографію, а єдиний, послідовно розбудований міфологічний континуум. Він обертається довкола реального села Уріж та сусідніх йому Добромиля, Журавна і Залокоті. Галина Пагутяк раз у раз повертається до тих самих питань: служіння землі як довічний обов'язок, межа між живими й мертвими як соціальна, а не лише метафізична категорія, і право «іншого» — опира, дхампіра, підлітка-повстанця чи єврейського солдата — на власне місце в спільній історії краю. Саме ця вірність одному географічному й духовному осередку, а не гонитва за жанровою різноманітністю, пояснює, чому кожна нова книга авторки, від фентезійного «Слуги з Добромиля» до цілком реалістичних «Тісних люде», критика й читачі однаково впізнають як «пагутяківську» з перших сторінок.

Іван Багряний: життя, що стало опором, і визнання через десятиліття

Уявити собі, що письменник, чиї головні твори десятиліттями існували в СРСР лише як конфісковані речові докази у слідчих справах НКВС, отримує Національну премію імені Тараса Шевченка майже через тридцять років після власної смерті? Це не вигадка, а складна доля Івана Багряного, чиє справжнє ім'я, Іван Павлович Лозов'яга (або Лозов'ягін), залишилося відомим переважно в архівних документах, тоді як обраний ним псевдонім став символом. Він обрав його, найімовірніше, під впливом Миколи Хвильового, для якого «багряний» був улюбленим епітетом, що позначав революційно-романтичний порив — колір крові, вогню й досвітньої зорі водночас. І, правду кажучи, усе життя автора — арешти, одинадцять місяців харківської тюрми, п'ятирічне заслання, повторний арешт, окупація, вимушена еміграція — стало послідовним підтвердженням цього яскравого імені. Його проза перетворила особистий досвід в'язня сталінської системи на документальне свідчення, якому за життя Багряного не було рівних серед українських письменників діаспори. Він помер у 1963 році в німецькому санаторії, так і не побачивши незалежної України, а посмертну Шевченківську премію отримав лише 1992-го, через рік після того, як країна, за яку він боровся пером і зброєю, нарешті здобула незалежність.

Життя як опір: від Охтирки до еміграції

Народився Іван Павлович Лозов'яга 1906 року в Охтирці, що тоді була Харківською губернією, у родині муляра Павла Петровича. Його мати, Євдокія Іванівна, походила із заможного селянського роду. Творчі здібності, як згадував сам письменник, виявилися в ньому рано і одразу з духом протесту: вірші, та ще й українською, він почав писати вже в російській церковноприходській школі, чим виступав проти вчителів, які зневажливо називали його «мазепинцем». Здобувши освіту спочатку в Краснопільській художньо-керамічній школі, а потім у Київському художньому інституті, Багряний дебютував 1925 року збіркою оповідань під псевдонімом «Полярний». А 1929-го, вже в Охтирці, видав власним коштом поему «Ave Maria». Тираж на 90 відсотків розійшовся ще до офіційної заборони, причому цензуру розгнівав не так зміст поеми, як передмова у формі листа до редактора, що містила відкритий протест проти свавілля радянської цензури.

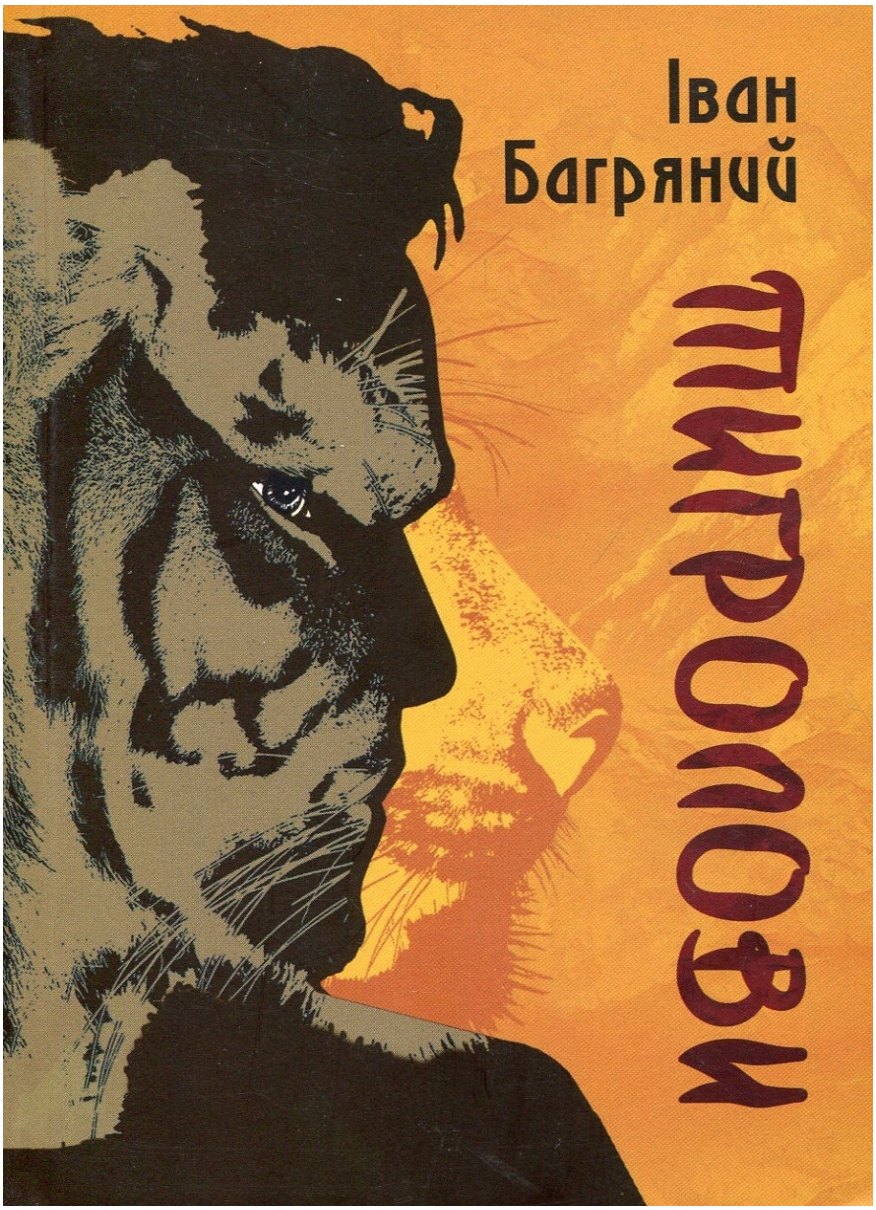

Ця відкритість дорого обійшлася автору. 1932 року Багряного заарештували. Після одинадцяти місяців, проведених у харківській внутрішній тюрмі НКВС, його вислали на п'ятирічне заслання на Далекий Схід. Саме цей особистий досвід — не абстрактне уявлення, а реально пережиті місяці серед тайги й таборового конвою — через дванадцять років ляже в основу його знаменитих «Тигроловів». Повернувшись після відбуття терміну, письменник недовго тішився свободою: 1938 року його заарештували вдруге, і лише 1940-го звільнили, офіційно через хворобу легенів і брак доказів для нового засудження. З 1940 по 1942 рік Багряний мешкав в Охтирці, а під час німецької окупації навіть редагував місцеву газету. 1942-го його заарештували знову, цього разу німці, але невдовзі звільнили, після чого письменник подався в Західну Україну, а звідти — в еміграцію до Німеччини.

Проза як свідчення: з таборів Ді-Пі на сторінки історії

Саме в таборах для переміщених осіб (Ді-Пі), спершу в Новому Ульмі, потім у Гарміш-Партенкірхені, Багряний написав більшість своїх головних творів. Роман «Звіролови» він створив усього за чотирнадцять днів 1944 року, проте чернетка залишилася на території СРСР, і після переїзду до Німеччини авторові довелося відновлювати текст цілком з пам'яті. Цю відновлену версію 1946 року видало власне видавництво письменника «Прометей» у Новому Ульмі під новою назвою «Тигролови».

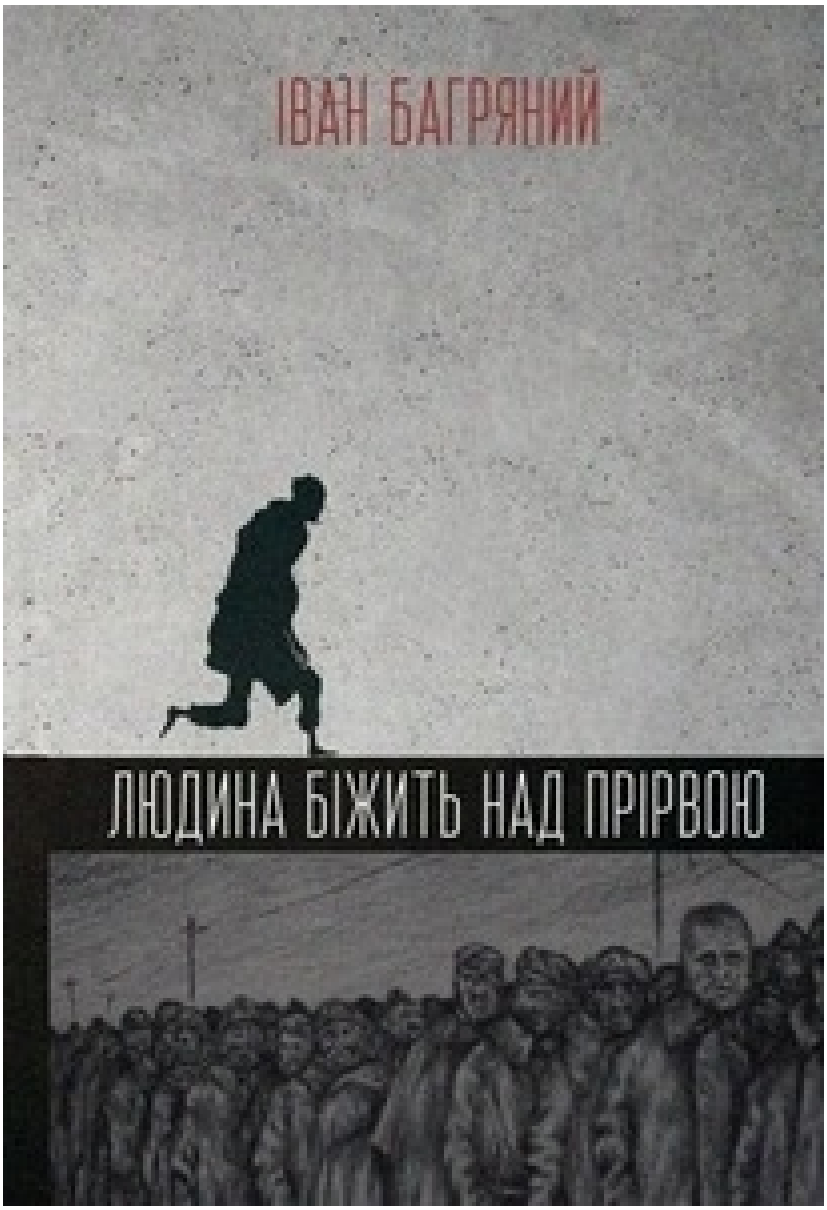
Ключові твори Івана Багряного

Роман «Тигролови» — історія молодого інженера-авіатора Григорія Многогрішного, нащадка гетьмана Дем'яна Многогрішного, засудженого на двадцять п'ять років. Він стрибає з «ешелону смерті» в сибірську тайгу. Знесиленого й пораненого, його підбирає родина українських переселенців Сірків, і саме тут Многогрішний вперше за роки ув'язнення відчуває себе живою людиною. На нього полює майор НКВС Медвин — «новітній тигролов» системи. Роман будується на дзеркальному протиставленні двох мисливців: одного, що ловить тигрів заради виживання родини, і другого, що полює на людину заради виконання плану. Зміна заголовка з «Звіроловів» на «Тигролови» була невипадковою: слово «тигролови» одразу вказує на подвійне полювання, що визначає всю структуру сюжету. Роман тричі перевидавали українською, його перекладали англійською, німецькою та нідерландською мовами. Володимир Винниченко, прочитавши його, пророкував авторові велике творче майбутнє.

«Сад Гетсиманський» — ще один роман, написаний у 1948–1950 роках. Молодий інженер-авіаконструктор Андрій Чумак, наймолодший син сільського коваля, проходить усі кола внутрішньої тюрми НКВС: нічні допити, тортури, провокації. Він намагається не зламатися й не підписати самообмову. Слідчих Багряний зобразив під їхніми реальними прізвищами, показуючи, як герой психологічно «розколює» одного з них і знешкоджує найтяжчого. Сама назва відсилає до євангельського Гетсиманського саду, перетворюючи конкретну слідчу справу на притчу про випробування людської гідності перед лицем абсолютного зла. Письменник застерігав від ототожнення себе з героєм, хоч в основі й лежить його власний тюремний досвід. Критики відзначали властиву Багряному здатність до «кошмарного гротеску» — гумору серед відчаю, оптимізму серед трагедії, що не дає тексту скотитися в суцільну безвихідь. Роман став одним із двох найбільших комерційних успіхів автора на еміграції й перекладений багатьма європейськими мовами.

«Людина біжить над прірвою» — твір, написаний одразу по війні, у 1948–1949 роках, у таборах Ді-Пі, проте за життя автора роман так і не побачив світ. Його вперше надрукували лише посмертно, 1965 року. Головний герой, Максим Колот, 1943 року опиняється між двома арміями — німецькою й радянською — і між двома видами смерті. На відміну від героїв попередніх романів, Максим уже пройшов через конвеєр допитів, каторгу й поневіряння обох тоталітарних систем. Дослідники називають цей роман екзистенційним: тут немає ефектної втечі чи детально виписаної тортури, є лише людина, що біжить понад прірвою, відмовляючись у неї впасти. Дорога Максима Колота, на відміну від Христового шляху до Голгофи, веде не до смерті, а додому — до життя й свого роду воскресіння, що робить цей роман найбільш стримано оптимістичним фіналом усієї табірно-таборової прози автора.

В епопеї-тетралогії «Буйний вітер», яку Багряний так і не завершив, було задумано розповісти про долю українського молодого покоління в передвоєнні й воєнні роки. «Маруся Богуславка», написана у 1952–1956 роках і опублікована 1957-го, є не переказом народної думи, а сучасним романом про українську молодь 1941 року, де дія розгортається на тлі підготовки місцевого театру до постановки драми Старицького. Це був перший том задуманої тетралогії. «Огненне коло» (1953) сам Багряний у примітці визначив як фрагмент четвертого, завершального тому тієї самої незакінченої тетралогії. Це повість про трагедію Бродівського котла 1944 року — розгром Першої української дивізії «Галичина», коли «один проти одного на чужому фронті, на рідній, чужинцями сплюндрованій землі, б'ються брати і сестри того самого народу».

Окреме видання, що об'єднує роман «Людина біжить над прірвою» з трьома драматичними творами того самого періоду — «драматичною повістю» «Морітурі» (1947), «повістю-вертепом» «Розгром» (1948) і сатиричною п'єсою «Генерал» (1947) — дає рідкісну нагоду побачити межі творчого діапазону Багряного не лише як романіста, а й як драматурга. «Морітурі» (латинське «приречені на смерть») досліджує межу між життям і смертю та вірою й розчаруванням у нелюдських умовах. «Розгром», побудований за традицією українського вертепу, переносить цю ж проблематику у формат, що балансує між трагедією та гротескним фарсом; саме з «Розгрому» походить фраза, яку видавництво обрало епіграфом до всього тому: «Розп'яття і смерть є часто доказом слабости того, хто розпинає, і, навпаки, ствердженням та кінечною перемогою того, кого розпинають». Ці менш тиражовані п'єси найкраще демонструють, наскільки свідомо й послідовно автор шукав нову форму для однієї наскрізної теми: людини, що відмовляється визнати свою приреченість, хай яким тоталітарним є режим, що цю приреченість їй нав'язує.

***

У повоєнній еміграції Багряний став не лише плідним прозаїком, а й політичним лідером: очолював Українську національну раду, писав гострополітичну публіцистику, зокрема

памфлет «Чому я не хочу вертатись у СРСР?». Від конкретного, майже протокольного опису допитів у «Саду Гетсиманському» до символічного, незавершеного задуму епопеї про ціле покоління в «Марусі Богуславці» й «Огненному колі» — Багряний послідовно перетворював власний біографічний досвід катастрофи на літературну форму, здатну пережити і радянську цензуру, і власну передчасну смерть. Його посмертно реабілітували 1991 року. Саме тому визнання, яке прийшло аж 1992 року, через двадцять дев'ять років по смерті письменника, виглядає не запізнілою чемністю, а закономірним завершенням історії людини, чиє ім'я в перекладі з власного псевдоніма означало барву незгасного опору.